(COPILUL) MERGE DE-A BUŞILEA, PE BAZA ALRR. *SINTEZĂ*

CARMEN-IRINA FLOAREA

În elaborarea hărţilor pentru ALRR. *Sinteză*, vol. III, ne-au atras atenţia în mod deosebit răspunsurile la întrebarea 530: *Ce ziceţi că face copilul când e mic şi merge în mâini şi în picioare?*, atât prin diversitatea lor, cât şi prin observarea unor similitudini existente între graiurile dacoromânei.

În contextul unei cercetări mai ample asupra adverbului românesc, Adrian Chircu[1] se opreşte, pentru studiul la nivel diatopic, asupra aceleiaşi noţiuni pe baza hărţilor din ALR I/II (h. 240) şi ALRM I/II (h.328) publicate de Sever Pop în 1942, tocmai pentru bogăţia pe care o oferă. Interesul său se opreşte, în primul rând, asupra structurii morfologice a locuţiunilor, făcând unele observaţii asupra semantismului, dar şi asupra repartiţiei geografice a formelor.

În analiza noastră, dincolo de faptul că reţeaua de localităţi este mult mai bogată şi că anchetele care stau la baza hărţilor sunt mai recente, ne vom opri şi asupra etimologiei diverşilor termeni atestaţi ca răspuns la această întrebare, vom încerca să stabilim ariile de răspândire şi motivaţia folosirii lor. După cum se spune în prefaţa *Atlasului*[2], în elaborarea acestui proiect s-au folosit materialele publicate în cele şapte atlase regionale (sau aflate în manuscris) alcătuite pe baza anchetelor dialectale efectuate în România în anii ’60–’70 ai secolului trecut, la care s-a adăugat informaţia cuprinsă în *Atlasul lingvistic moldovenesc*, elaborat la Chişinău. Reţeaua de localităţi anchetate se ridică la 1203 puncte, fiind de trei ori mai deasă decât cea din ALR, oferind astfel o imagine de ansamblu cuprinzătoare asupra graiurilor dacoromânei actuale.

Aflându-ne în faţa unui inventar lexical foarte bogat, am ales să împărţim răspunsurile primite în două categorii principale, urmărind criteriul semantic. Astfel, în prima categorie am introdus locuţiunile şi expresiile care descriu o anumită poziţie a corpului, în special poziţia membrelor, iar în cea de-a doua categorie, expresiile care definesc această poziţie prin comparaţie cu mersul unui animal. Există şi o a treia categorie, care cuprinde verbe ce au în structura lor semantică itemul [poziţie bipedă] sau construcţii perifrastice. După cum vom vedea în cele ce urmează, fiecare dintre aceste categorii dezvoltă categorii secundare.

[1] Chircu 2011: 185–190.
[2] Nicolae Saramandu, *Prefaţă*, în ALRR. *Sinteză*, I: V–VIII.

FD, XXXII, Bucureşti, 2013, p. 63–76

BDD-A15330 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:38 UTC)

În mod evident, cea mai frecventă este expresia cunoscută şi în limba literară **(merge) de-a buşilea,** cu o diversitate de variante, atât fonetice, cât şi morfologice, asupra cărora ne vom opri mai jos (*a buşilea, să trage a buşelea, pleacă de-a buşilea, a-nceput să meargă de-a buşilea, a plecat de-a buşelea*). Această expresie formează o arie întinsă şi compactă care cuprinde partea de sud a teritoriului României, din Dobrogea până în Banat, întreruptă numai de o arie din jumătatea de vest a Olteniei, unde întâlnim expresia (**merge**) **pe brânci**. În plus, aria Banatului se continuă sensibil în partea de sud-vest a Transilvaniei. Constatăm, în acelaşi timp, că distribuția acestei locuțiuni adverbiale se confundă în linii mari cu cea prezentă în ALR si ALRM.

La nivel morfologic, identificăm în *de-a buşilea* o structură clară după modelul: prepoziție compusă *de-a* + substantiv derivat cu cele două particule adverbiale *–le* + *–a*. Deşi structura este veche în limba română, ea este folosită astăzi în mod frecvent doar la nivel dialectal sau popular şi trimite în general la o anumită poziție a corpului sau la un mod particular de a acționa[3]. Variantele fonetice nu prezintă interes, fiind vorba de oscilații între *e* şi *i* în *buşilea (buşelea).*

În ciuda acestei prezențe dominante în dialectul dacoromân, cât şi a existenței ei în limba literară, originea formei *buşilea* din cadrul expresiei nu a fost foarte clară ani de-a rândul pentru lingvişti. Dicționarele au trecut în dreptul etimologiei fie etimologie necunoscută, fie etimologie neclară, fie au dat doar anumite indicii sau au invocat anumite paralelisme cu alți termeni.

Multă vreme s-a considerat că *buşilea* s-a format de la substantivul *buş*, derivat regresiv de la verbul *a buşi* ʻa lovi cu pumnul', al cărui etimon ar fi fost un cuvânt slav *buša*, *bušiti*. Nicolae Saramandu[4] propune o altă soluție pentru etimologia acestui cuvânt, soluție adoptată în cele din urmă de *Dicționarul etimologic al limbii române*[5]. Semnalând existența substantivului *buş* în aromână şi meglenoromână, pe de o parte, cât şi în albaneză, pe de altă parte, N. Saramandu ajunge la concluzia că e vorba despre un cuvânt din substrat, derivat dintr-un radical i.-e. **b(e)u-, *bh(e)u-,* ʻa umfla suflând, a umple prin suflare', care a dezvoltat un câmp lexical complex pornind de la ideea de ʻumflătură, umflat, plin etc.', după cum observăm la o serie de derivate din limba albaneză. Inclusiv formele slave sunt puse în legătură cu acest radical indo-european. Prin urmare, verbul *a buşi* derivă din substantivul *buş* şi nu invers.

În limba albaneză câmpul lexical al cuvântului e foarte bogat şi toate derivatele au în comun acest sens: *mbush* vb. ʻa umple; a umfla, a se îngrăşa'; *mbushje* ʻumplutură, încărcătură'; *mbushullim* ʻbogăție, abundență, belşug'; *mbushur* ʻplin, umplut, gras, umflat'; *bushiq* ʻdurduliu, balon umflat cu gura'; *bushliqe* ʻbăşică formată din arsură', dar şi

[3] Cf. Chircu 2006: 426.
[4] Cf. Saramandu 1987: 130–133.
[5] DEtim, s.v. *buş*.

BDD-A15330 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:38 UTC)

ʻfructul ulmuluiʼ[6]. Dacă urmărim o serie de cuvinte existente în limba română, inclusiv în dialectele aromân şi meglenoromân, constatăm existenţa unei familii lexicale la fel de bogate. În meglenoromână şi aromână nu există verbul *a buşi*, dar există substantivul *buş* cu sensul ʻpumn; lovitură dată cu pumnulʼ. În aromână întâlnim şi varianta *búşur*, probabil o formă de singular refăcută după forma de plural şi verbul *ambuşiledzŭ* cu sensul ʻa merge de-a buşileaʼ, dar şi locuţiunea *ta búşala* ʻde-a buşileaʼ.

O serie de termeni care denumesc fructul unui copac apar în toate aceste limbi şi ne putem gândi că din acest punct a evoluat ulterior în albaneză termenul pentru bogăţie *mbushullim:* alb. *busliqe* ʻfructul ulmuluiʼ dar şi *bush* ʻmerişorʼ; arom. *buşulie* ʻcon de pinʼ; megl. *boşu-cucotului* ʻo specie de struguriʼ, *boş di pin,* pe care Th. Capidan[7] îl glosează ca ʻcetină de bradʼ însă noi considerăm că este ʻconul de bradʼ; dr. *boşar* ʻpepene foarte mareʼ. În dicţionarul meglenoromân (DDM) şi în DA termenii sunt consideraţi derivaţi din *boş, boaşă* ʻtesticulʼ, iar acesta dintr-un cuvânt latinesc **byrsea*. Această etimologie nu credem că poate convinge. Ar putea fi vorba de o atracţie paronimică sau ar putea fi veridică doar dacă îl punem şi pe acesta din urmă în legătură cu tc. *boş* ʻgolʼ. În rândul cuvintelor de origine turcă din limba română, Emil Suciu[8] include o serie de cuvinte derivate de la tc. *boş*, atestate la nivel regional şi neincluse în dicţionarele limbii române, toate ducând la ideea de ʻgol, sec, gănosʼ. În albaneză există un verb derivat de la acest *bosh* ʻgolʼ: *boshatis* ʻa goli, a evacuaʼ. Existenţa acestei perechi de verbe antonime *a umple, a umfla / a goli* cu forme asemănătoare poate explica confuzia termenilor şi totodată transferul de sens, limita dintre cele două nefiind foarte clară, întrucât ceva umflat include ideea de gol pe dinăuntru. În DA, după glosarea termenului *boşar* ʻpepeneʼ, se dă pentru exemplificare citatul: „se umflă şi creşte cât un boşar (Delavrancea, 82)”, citat care, credem, aduce lumină asupra sensului acestui cuvânt.

În studiul la harta ***Ţeastă*** (pe baza ALRR. *Sinteză*), N. Saramandu include termenul *boşolie*[9], care apare într-un punct din Banat, în categoria termenilor care înseamnă ʻumflăturăʼ (cf. MDA s.v. *boşoalcă,* cu origine necunoscută), dar îl pune în legătură tot cu *boş* ʻtesticulʼ, sensul cuvântului ducându-ne însă spre o altă interpretare.

În câteva puncte din Muntenia şi într-o mică insulă de la graniţa Olteniei cu Muntenia apare expresia **merge pă buşi** sau **în buşi.** Cuvântul *buş* e glosat în toate dicţionarele cu sensul de ʻpumnʼ şi el exisă, cum am spus mai sus, şi în celelalte dialecte ale limbii române. În punctul 772 din ALR informatorul precizează că „buşi se numesc mâinile copilului mic”[10], informaţie care poate clarifica originea termenului.

Legătură acestuia cu *buş* ʻciorap de lânăʼ pentru care DA dă ca etimon lat.**bysseus* ʻo specie de inʼ e transparentă şi ni se pare corectă concluzia lui N. Saramandu că acesta din urmă derivă din *buş* ʻpumnʼ, luând în considerare şi afirmaţia lui Ciorănescu că termenul desemna, iniţial, mănuşile făcute în casă, fără degete.

[6] Cf. *Dicţ. alb.–rom*., s.v.
[7] Cf. DDM, s.v. *boş.*
[8] Cf. Suciu 2010: 114–115.
[9] Cf. Saramandu 2008: 51.
[10] Cf. Chircu 2011: 186.

BDD-A15330 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:38 UTC)

Dacă urmărim distribuţia expresiei **a merge pe brânci** cu toate variantele ei *(merge / umblă / se duce / pleacă) pe brînci, în patru brînci, în brînci, se dă pe brînci* constatăm că, deşi nu este la fel de unitară ca cea precedentă, este cel puţin la fel de bogată în atestări (vezi harta 1). Ea se extinde din Basarabia, unde este majoritară[11], până în vestul Crişanei, la care se adaugă jumătatea de vest a Olteniei, despre care am vorbit mai sus. Originea cuvântului *brânci*, sg. *brâncă* este foarte clară de această dată: îl continuă pe *branca* din latina târzie, cuvânt întâlnit, de altfel, în toate limbile romanice, unde a dezvoltat mai multe sensuri. În dacoromână are sensul de ʻmânăʼ. În limba literară el nu mai este folosit decât în acestă expresie, *a merge pe brânci,* dar regional îl întâlnim şi în alte structuri nominale. În sudul Crişanei substantivul *brâncă* este termenul general pentru ʻmânăʼ (cf. ALRR. Crişana, vol. I, harta 155). În punctul 883 din Muntenia informatorul completează răspunsul cu exemplul: *ia brânca de acolo! ai îngheţat la brânc̦ă.*

Dacă mergem mai departe, câmpul lexical se lărgeşte şi noţiunea devine din ce în ce mai clară. În expresia **merge în patru labe**, substantivul *labă* (< magh. *láb*) completează seria sinonimică *buşi – brânci – labe – mâini – picioare* cu sensul general de ʻmembreʼ. Întâlnim forme ca *(merge / umblă) în patru labe, merge-n labe, merge pe labe, merge pe patru labe,* dar şi expresia ce are în compunerea ei două locuţiuni adverbiale care se completează şi se explică una pe cealaltă: *în pátru lábe de-a búşili***.** Prin reducerea acestor structuri s-a ajuns la expresia **merge-n patru** sau **mere pă patru,** formele *în patru* şi *pă patru* dobândind astfel valoare adverbială de sine stătătoare. Aria de răspândire, deşi nu este foarte compactă, este mai extinsă în Moldova şi centrul Transilvaniei, apare în nordul Munteniei şi centrul Olteniei, în câteva puncte sporadic în Dobrogea şi în extremitatea vestică a Banatului.

Expresiile care au în construcţia lor substantivele *mâini* şi *picioare*, presupunem că au fost influenţate de întrebarea anchetatorului: „Ce ziceţi că face copilul când e mic şi merge în mâini şi în picioare?” Interesante sunt formele arhaice de plural ale substantivului *mână*: *mîni* şi *mînuri*, specifice graiurilor de nord ale dacoromânei: *în patru mînuri, în patru mîni, în mîni, mere-n patru mîni, pă mîni şi pă picioare, în mîni şi-n picioare.*

Tot aici putem include şi expresiile **merge în coate şi genunchi (***mérjẽ-jerúnţ şi-n cóte*, punctul 191 şi *mére-n cóţe şî-n gărúnţ*, punctul 239 din Maramureş) care fac referire la o anumită parte a membrelor intrate în acţiune.

În punctul 175 din Crişana apare ca al doilea răspuns expresia *mére bo̯u̯nţ,* care are în structura ei un substantiv ce pare a fi pluralul lui *bont* (etim. nec.) cu sensul regional de ʻmembru scurt şi rotunjitʼ, prin urmare aceeaşi referire la membrele copilului. Paltalizarea lui ***n*** este o anticipare a desinenţei de plural (***i*** scurt) care, sub influenţa pronunţării dure a lui ***ţ***, a dispărut.

[11] Harta 820 din ALM, vol. II/2 se numeşte (COPILUL) MERGE PE BRÂNCI.

BDD-A15330 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:38 UTC)

În cea de-a doua categorie am inclus expresiile care denumesc această poziţie de mers a copilului prin comparaţie cu mersul unui animal. Structura comparativă este evidentă în expresii ca: *merge ca oaia, merge ca oiţăle, merge ca capra, merge ca cînili, umblă ca căţălu (ca căţăii), merge ca un caţăl, ca caţălu, să tîrîie ca un cîni, mere ca o broască, să trage ca broasca, mere ca lupu, mere ca mîţa, ca mîţîle, merge ca ursu.* Aceste locuţiuni apar în egală măsură atât ca prim răspuns, cât şi ca al doilea răspuns, iar ca arie de răspândire par a caracteriza graiurile nordice. Repartiţia pe hartă a acestor expresii sugerează anumite preferinţe regionale pentru comparaţia cu diverse animale (vezi harta 2) şi reflectă relaţia omului cu mediul înconjurător, fie că e vorba despre animale din apropierea casei: *mâţă, câine, broască*, fie despre animale care sugerează ocupaţia localnicilor, creşterea animalelor şi traiul în regiunile montane: *oaie, capră, lup, urs.*

Întâlnim apoi structuri adverbiale de tipul amintit mai sus: *(de) -a* + substantiv articulat: *de-a oaia, de-a bîră oaie, de-a capra, mere de-a cîni, de-a cînili, de-a căţăii, de-a căţălu, de-a broasca.*

Prin omisiunea prepoziţiei, substantivul ajunge să fie folosit cu valoare adverbială absolută: *merge oaie, merge capră, să trage capră, merge căţăl.* Procedeul a apărut târziu în limba română (sec. XVII) şi e specific limbii populare sau limbajului marcat de afectivitate[12].

Avem, de asemenea, expresii complexe care au, pe lângă substantiv, o interjecţie onomatopeică, expresii pe care le-am numit supramarcate: *de-a bea oaie, de-a oaia bea, d-a bîră oaia, dă capra be, de-a capra a bea,* care ajung să piardă substantivul ce denumeşte animalul cu care se face comparaţia şi se reduc la: *merge de-a beaua, de-a biaua, de-a beaia* şi chiar *mere beaua***,** întâlnit ca al doilea răspuns în punctul 314.

În punctul 399 întâlnim expresia *mére de̯-a bı́ră u̯áia*, pentru ca în ALM în punctele 080 şi 0123 să apară derivate de la acest *bîr, bîră: d'-a n brı́ţa* şi *d'-a bîrı́ţa*. Ocupându-se de etimologia cuvântului *bearcă* N. Saramandu[13] îl pune în legătură cu *bâr* ʻstrigătul cu care ciobanul cheamă oileʼ şi pe acesta, cu alb. *berr* ʻbrebis, moutonʼ, aducând în discuţie afirmaţiile mai multor cercetători care văd o legătură directă între numele animalelor şi cuvintele cu care sunt chemate, pe de o parte, şi cu sunetele pe care le scot acestea, pe de altă parte[14].

[12] Cf. Ciompec 1985: 101.

[13] Cf. Saramandu 1987: 126–130.

[14] „Un raport între interjecţia din română şi cuvântul albanez a stabilit, printre alţii, Al. Philippide: «rom. *bîr*, interjecţie cu care se mână oile; alb. berr ‘Schaf’. Românul *bîr* este < *ber. Radicalul ***ber-, bar*** cu înţelesul ʻoaieʼ se mai găseşte în diferite dialecte romanice, în special din Italia nordică, apoi în unele limbi slave. Cuvintele român şi albanez sunt sigur băştinaşe». Această opinie poate fi susţinută prin constatarea, cunoscută, că există un raport între cuvintele cu care sunt chemate (alungate) animalele şi numele acestora. În legătură cu alb. *berr* ʻoaieʼ, E. Cabej menţionează, în acest sens, observaţia făcută de G. Rohlfs: «il y a là au fond un mot issu de l’appel qu’on fait au bétail». Raportul poate fi, însă, şi invers. Referindu-se la rom. *bîr-bîr*, Th. Capidan afirmă că «strigătele

BDD-A15330 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:38 UTC)

Gr. Brâncuş aminteşte şi derivatul *bârâiac* ʻmiel', întâlnit în Moldova, precum şi grupurile nominale *lapte de bâră, brânză de bâră,* menţionând faptul că radicalul *ber-, bar-* e întâlnit frecvent în Romania de vest, chiar în unele dialecte germanice sau slave, în cuvinte care înseamnă 'oaie' sau 'berbece'. În limba română, după constatarea lui Hasdeu, există un număr foarte mare de antroponime şi toponime care pot fi puse în legătură cu acest radical[15].

Urmărind acelaşi raţionament, găsim o explicaţie foarte clară şi pentru substantivul *beaua* care în MDA[16] are o etimologie necunoscută, fiind singurul dicţionar, de altfel, unde apare glosat acest termen. Contextele în care apare ne arată foarte limpede că este sinonim cu substantivul *oaie*, nefiind altceva decât strigătul pe care îl scoate oaia sau capra: *mere de-a oaia bea, merge de-a bea oaie, umblă bea oaie, mere a bea oaie, merge de-a capra a bea, mere dă capra bea*.

Un alt procedeu de formare a adverbului, foarte productiv în limba română, începând cu secolul al XVI-lea, dar care şi-a pierdut productivitatea în limba contemporană[17], derivarea cu sufix adverbial**,** nu apare în acest caz decât într-un singur punct din Crişana (164) *mére căpréşte*, căruia îi putem adăuga punctul 122: *méri căpriój*, deşi în acest caz nu este vorba de un sufix adverbial, ci de un substantiv derivat, folosit cu valoare adverbială.

Alcătuind o subcategorie în inventarul urmărit de noi, expresiile care au în structura de adâncime o comparaţie cu o fiinţă imaginară cu care se sperie copiii sunt analizabile la nivel morfologic după aceleaşi scheme amintite mai sus: comparaţie explicită (*ca bau, ca caua*), formaţiuni cu prepoziţie (*de-a bolia, de-a bau, de-a baua, de-a caua, a caua*), substantiv adverbializat (*merge bau, merge bolia, merge caua, merge pepe*).

În ceea ce priveşte etimologia acestor substantive (adverbializate), avem şi aici de făcut câteva precizări. Pentru substantivul *bau*, dicţionarele au căzut de acord că este vorba despre o interjecţie onomatopeică ce imită sunetul scos de anumite animale (lup, câine) şi care sperie, având în limbă şi un derivat, *a băuna* 'a lătra, a urla'. Prin extensie, cuvântul a ajuns să însemne chiar ʻlup', apoi acea fiinţă imaginară care îi sperie în special pe copii. Aflat într-un paralelism evident este şi substantivul *caua*, pe care DA îl pune în legătură cu ukr. *cava* 'sperietoare'. În meglenoromână *cau* este sunetul pe care îl scoate câinele, corespunzând dr. *ham*. În dacoromână există şi verbul *a căuna* cu acelaşi înţeles, 'a lătra, a urla', prin urmare ni se pare mult mai convingătoare trimiterea la acelaşi tip de formaţiune onomatopeică.

întrebuinţate pentru animale de cel mai multe ori reprezintă nume mutilate». În acelaşi sens s-a pronunţat şi S. Puşcariu care, ocupându-se de cuvintele cu care sunt chemate sau alungate animalele, menţionează informaţia primită de la V. Bogrea că «cele mai multe din strigătele de acest soi sunt înseşi numele animalelor respective la popoarele vecine»" (Saramandu 1987: 129).

[15] Brâncuş 1983: 97–99.

[16] Cf. MDA, s.v. *beaua.*

[17] Cf. Ciompec 1985: 101.

BDD-A15330 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:38 UTC)

În ceea ce priveşte substantivul **bolia,** DA[18] îl explică prin derivarea de la subst. *boală*, explicaţie care pare puţin veridică. De vreme ce substantivul *balaur* este pus în legătură cu alb. *bolle* 'şarpe', ni se pare mult mai evidentă legătură acestuia din urmă cu rom. *bolia*, atât din punct de vedere fonetic, cât şi semantic. Gr. Brâncuş[19] îl include în acelaşi câmp lexical şi pe *bală* 'dihanie, monstru' sau *bălătenie*. Iulia Mărgărit[20] explică semantismul substantivului *boală* 'femeie urâtă; vită slabă' (cf. DM şi DEX) prin paronimul *bală*. Sub influenţa unui termen paronim cu un statut lexical mai consolidat, termenul *bală* pierde teren şi împrumută acestuia din urmă sensurile sale. Acest lucru se datorează atracţiei paronimice, dar şi intersectării sferelor semantice[21]. În punctul 555 din Moldova informatorul explică locuţiunea *de-a bolia* precizând: „cum merg bolile".

În aceeaşi sferă semantică se înscriu şi substantivele **pepe, boanghină, gongu,** care iniţial însemnau 'insectă mică care se târăşte' şi au ajuns să aibă şi sensul de 'fiinţă imaginară care sperie'. Toţi aceşti termeni sunt consideraţi formaţiuni expresive. *Pepe* are trei atestări în Crişana, iar celelate două fiecare câte o atestare, ca al doilea răspuns, *de-a góngu* în punctul 945 din Oltenia şi *de-a boánghina* în punctul 727 din Muntenia. *Gong* face parte dintr-o familie lexicală foarte bogată în limba română şi e pus în legătură cu sl. *gǫg-*. Al. Ciorănescu aminteşte aici şi pe alb. *gogë* cu acelaşi sens de 'sperietoare, căpcăun'. Şi în aromână substantivul *gogă* are acelaşi sens[22]. Pentru forma *boangă*, pe lângă legătura cu *goangă*, Andrei Avram[23] avansează şi o altă interpretare: o formă de feminin refăcută după masculinul *bongar* < magh. *bogar*. Forma *boanghină* este probabil o influenţă a omonimului, considerat un derivat de la *boangă*.

Cea de-a treia categorie este formată din verbe existente în limba română şi care denumesc, conform DA, acţiunea de 'a se deplasa anevoie, cu trupul lipit de pământ sau abia mişcându-şi picioarele': **a se trage, a se târî, a se târâi**. Toate aceste verbe apar şi cu determinanţi adverbiali, fie dintre cei analizaţi mai sus: *să trage pă mîni, să trage pă picioare, să trage în patru picioare, să trage de-a beaua, să tîrîie pă brînci, să tîrîie în patru brînci, să tîrîie pă genunchi, să tîrîie de-a beaua, să tîră-n patru brînci, să tîră de-a buşilea, să tîrîie pă patru labe, să tîrîie pe labe,* fie alte formaţiuni: *să trage pă dobă, să trage pă pîncete, să trage pă cur, să tra pă cur, să tîrîie pă jos, să tîră pă jos, să tîrîie pă vatră*. Acestea din urmă sunt formate cu un substantiv care denumeşte partea dorsală a corpului şi

[18] Cf. DA, s.v. *bolea.*
[19] Cf. Brâncuş 1961: 195.
[20] Cf. Mărgărit 2002: 30–34.
[21] Cf. Mărgărit 2002: *ibidem*.
[22] Cf. DDA, s.v. *gógă*.
[23] „Fluctuaţiile de tipul C–NC (un termen este o consoană orală, iar celălalt o secvenţă formată din aceeaşi consoană şi o consoană nazală precedentă) şi apariţia unei nazale neetimologice în poziţie preconsonantică (ca în *strung* < v.sl. *strugŭ*) sunt însă fenomene relativ frecvente, mai ales când consoana orală este o velară". (Avram 2001: 49–50).

BDD-A15330 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:38 UTC)

aduc o mică schimbare de sens: copilul nu îşi foloseşte picioarele, ci se deplasează cu trupul lipit de pământ.

Verbul *a trage*, în aceste construcţii, formează o arie compactă în nordul Banatului şi sudul Crişanei şi se prelungeşte rarefiat până în nordul Crişanei, adăugându-se cele patru puncte din Transnistria, câteva puncte în nordul Moldovei, nordul Basarabiei şi în extremitatea estică a Basarabiei. *A se târî* formează arie în sud-vestul Transilvaniei, iar sporadic apare şi în alte regiuni. Verbul *a se târâi* (variantă regională a lui *a se târî*) formează mici arii în sudul Transilvaniei, în nordul şi nord-vestul Moldovei, zona central-estică a Basarabiei şi partea sudică, ce se continuă cu nordul Dobrogei (vezi harta 3).

În Transilvania întâlnim forme apocopate ale verbelor: *să tra*, forme cu radical tare: *să târă*, iar în două puncte (271, 474) o formă cu radical slab de la verbul *a târîi*: *să tîrîi̯éşte***.**

De la verbul *a târî* s-au format prin derivare cu sufixul ***-î(i)ş*** adverbele **târâş** şi **de-a tîríşi̯u** pe care le întâlnim în cinci puncte ca prim răspuns şi în alte cinci puncte ca al doilea sau al treilea răspuns, plus forma **tîrăiş.** Termenii nu formează arie, apar sporadic în toate zonele. Deşi în limba literară sufixul nu mai este productiv, reprezentând o clasă închisă[24], la nivel dialectal este foarte bine reprezentat[25]. Ca al doilea răspuns în punctul 556 din Moldova apare forma *ba̯ulíş*, un adverb derivat cu acelaşi sufix, probabil de la substantivul *bau*.

O subgrupă în cea de-a treia categorie o formează structurile perifrastice de tipul: *învaţă să umble, să-nvaţă a-mbla, să-nvaţă a-mbla-m picioare, să-nvaţă-a merge, să-nvaţă a merge în genunchi, începe să pornească pă picioare, a prins a merge, prinde-a-mbla-n picioare, să prinde a târâi, să prinde a tra, dă (cearcă) să plece, umblă să meargă, începe să se tragă, stă popuşor şi merge pă brînci,* structuri cu valoare incoativă ce descriu încercarea copilului de a face primii paşi. În aceeaşi serie semantică se înscrie verbul *să copăşeşte* punctul 529 din Moldova (corect *se copăceşte*, cu ĉ > ŝ), derivat indubitabil de la *(a merge)copăcel*.

Întâlnim şi alte verbe, diferite cele de mai sus, care sugerează foarte plastic nesiguranţa mersului: *să coţopănéşte* 583, *să copîţănéşte* 603, *puşă̯şte* 736, *se horjéşte* 190, *să zgri̯ápşînî să me̯árgă* 590, *níşcă* 561, 591. *Să coţopănéşte* şi *să copîţănéşte* sunt variante ale verbului *a se coţobăni* ‘a se trudi foarte mult pentru a reuşi un lucru’ dar şi ‘a se cocoţa’ < vsl. *kobacati. Puşăşte* reprezintă o variantă fonetică a lui *a păşi. Se horjeşte* este un împrumut regional din maghiară şi înseamnă ‘a rindelui, a freca’. *Se zgri̯ápşînî* este un regionalism care înseamnă atât ‘a zgâria’ cât şi ‘a se căţără apucându-se cu unghiile, cu ghearele’ şi e foarte apropiat ca formă şi ca sens de germ. *grabschen.*

Există trei expresii pe care nu le-am încadrat în nicio categorie, deşi structura morfologică respectă norma de formare a adverbului în limba română: *dă di̯-a*

[24] Cf. Ciompec 1985: 104.
[25] Cf. Chircu 2006: 426.

BDD-A15330 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:38 UTC)

mersulu 573, *mére dʲi-a berbelʲácu* 424, *mére copâśél* 266, 498. Primele două sunt formate din prepoziția compusă *de-a* şi un substantiv articulat: *mersul*, un substantiv care face parte din vocabularul principal, dar folosit în această construcție doar în limba populară şi *berbeleacul*, cunoscut numai în această expresie şi pus în legătură cu *berbec*, fără a se găsi însă o explicație sigură, motiv pentru care nu am pus-o alături de celelalte expresii care marcau o comparație cu mersul unui animal. Expresia **merge copăcel** are în compunerea ei un diminutiv substantival folosit cu valoare adverbială şi descrie poziția bipedă a copilului.

Ca al treilea răspuns mai apare într-un punct la granița Transilvaniei cu Muntenia expresia *într-o rână* 'într-o parte, strâmb, înclinat'(< lat. *ren, renis*).

Există şi câteva puncte unde subiecții nu au cunoscut răspunsul, puncte concentrate în Crişana: 102, 135, 159, 160, 178, 187, 203, 207 şi câteva în Transilvania: 279, 338, 378, 441.

Este evident că nu putem caracteriza un grai pe baza unei singure hărți, dar constatăm cu uşurință că imaginea pe care ne-o oferă harta (**Copilul) merge de-a buşilea** confirmă cele spuse de lingviştii care au cercetat structura dialectală a dacoromânei. Se disting şi pe această hartă două arii principale, una sudică mai unitară, în care predomină un termen din substrat – *buş* şi una nordică, mai unitară în partea de nord-vest unde predomină lat. *brâncă.* Prezența acestor doi termeni demonstrează faptul ca delimitarea acestor arii este veche şi confirmă teza lui Al. Philippide că în diacronie putem vorbi despre două subdialecte principale ale dacoromânei: muntenesc şi moldovenesc[26]. Zona transcarpatică este mai fărâmițată şi, în ceea ce priveşte lexicul, oglindit şi în harta de față, este foarte expresivă. Constatăm, de altfel, că semnificația acestei noțiuni a permis sau chiar a determinat crearea unui câmp lexical atât de bogat. În acelaşi timp putem afirma că, la nivel dialectal, clasa adverbului oferă o gamă mai largă de posibilități decât la nivelul

[26] „Stabilită de Al. Philippide (cf. *Originea românilor*, II, Iaşi, 1927, p. 389–405), repartiția dacoromânei în aceste două mari grupuri dialectale a fost ulterior acceptată sau confirmată, pentru perioada veche şi cea actuală, în numeroase lucrări: Iorgu Iordan, *Graiul putnean*, în „Ethnos", Focşani, 1941, nr. 1, p. 90–91; Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 582–583; Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968, p.140–193; Ion Gheție, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974, p. 320–374, 349–350; Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie română*, Bucureşti, 1976, p. 110–111, 122–125; Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismelor*, Bucureşti, 1978, p. 46; Nicolae Saramandu, *Contribuție la delimitarea graiurilor munteneşti în cadrul dacoromânei*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice şi Dialectologice*, seria B. 2, Bucureşti, 1983, p. 69–72; Vasile D. Țâra, *Despre structura dialectală a dacoromânei*, în vol. *Materiale şi cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 361–362; Nicolae Saramandu, *Concepția lui Alexandru Philippide despre cele două tipuri dialectale româneşti*, în *Memoriile Secției de Ştiințe Filologice, Literatură şi Arte*, seria IV, tomul V (1983–1984), Bucureşti, 1984, p. 146–148; Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, Bucureşti, 1994, p. 167; Nicolae Saramandu, *Dialectele româneşti*, în SCL, LI, 2000, nr. 2, p. 429–447". (Nicolae Saramandu, *Prefață* la ALRR. *Sinteză*, I: VIII, nota 14).

BDD-A15330 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:38 UTC)

limbii standard, atât ca structură morfologică şi ca posibilităţi de combinare cât şi ca sinonimie lexicală.

În ciuda diversităţii unităţilor lexicale constatate în harta (**Copilul) merge de-a buşilea**, prezenţa anumitor termeni pe teritorii atât de extinse, deşi aflate uneori în discontinuitate geografică, demonstrează unitatea graiurilor dacoromânei. Sunt autori care s-au aplecat asupra cercetării aşa-numitelor graiuri de tranziţie şi au explicat prezenţa acestor discontinuităţi. Amintim aici doar cazul Olteniei: Marin Petrişor[27] consideră graiul vorbit în Oltenia un grai mixt, existând aici mai multe straturi lingvistice a căror cauză a fost organizarea sociopolitică a zonei. Gr. Brâncuş afirmă că „cele mai numeroase note comune le are graiul din Oltenia cu graiurile transcarpatice”[28] şi acest fapt este determinat de „permanenta primenire a populaţiei olteneşti cu populaţie ardelenească”[29], dar şi faptul că partea de vest a Olteniei, în epoca de formare a limbii române, a fost o zonă puternic romanizată, fapt ce explică în cazul de faţă intruziunea unui cuvânt de origine latină – *pe brânci*, într-un teritoriu dominat de un cuvânt din substrat – *de-a buşilea* (vezi harta 1).

Constatăm că aceste hărţi sintetice lexicale/frazeologice, alături de cele fonetice şi morfo-sintactice, se dovedesc a fi relevante pentru stabilirea structurii dialectale a dacoromânei. În acest sens, ALRR. *Sinteză* ne pune la dispoziţie un material foarte preţios, bine sistematizat şi mult mai bogat decât cel oferit de ALR, care permite un studiu mult mai cuprinzător al graiurilor dacoromâne actuale.

BIBLIOGRAFIE

Avram 2001 = Andrei Avram, *Noi contribuţii etimologice*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

Brâncuş 1961 = Grigore Brâncuş, *Observaţii asupra etimoanelor albaneze din DLRM*, în SCL, XII, nr. 2, p. 193–201.

Brâncuş 1962 = Grigore Brâncuş, *Graiul din Oltenia*, în LR XI, 1962, nr. 3, p. 248–267.

Brâncuş 1983 = Grigore Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Ciompec 1985 = Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie şi diacronie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Chircu 2006 = Adrian Chircu, *Adverbul românesc în diatopie (dialectul dacoromân)*, în „Lucrările celui de-al XII-lea Simpozion Naţional de Dialectologie”, Cluj-Napoca, Editura Mega, p. 421-432.

Chircu 2011 = Adrian Chircu, *Adverbul în* ALR. *Harta „(copilul) umblă de-a buşilea”*, în vol. „Omagiu Profesorului Nicolae Saramandu”, Bucureşti, Editura Universităţii.

Mărgărit 2002 = Iulia Mărgărit, *Probleme de etimologie dialectală*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, p. 30–34.

Petrişor 1962 = Marin Petrişor, *Graiuri mixte şi graiuri de tranziţie*, în LR, XI, nr. 1, p. 87–95.

Saramandu 1987 = Nicolae Saramandu, *Concordanţe etimologice şi lexicale româno-albaneze,* în SCL, XXXVIII, nr. 2, p. 126–141.

[27] Cf. Petrişor 1962: 87–95.
[28] Brâncuş 1962: 248.
[29] Brâncuş 1962: 259.

BDD-A15330 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:38 UTC)

Saramandu 2008 = Nicolae Saramandu, *Denumiri pentru 'ţeastă' în limba română*, în FD, XXVII, p. 45–66.
Suciu 2010 = Emil Suciu, *Influenţa turcă asupra limbii române*, în vol. II, *Dicţionarul cuvintelor româneşti de origine turcă*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

DICŢIONARE

Dicţ. alb.–rom. = Renata Topciu, Ana Maloneshi, Luan Topciu, *Dicţionar albanez-român. Fjalor shqip-rumanisht*, Iaşi, Editura Polirom, 2003.
CDER = Al. Ciorănescu, *Dicţionar etimologic al limbii române*, Editura Saeculum, 2001.
DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1948.
DDA = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân*, *general şi etimologic*, ediţia a doua augmentată, Bucureşti, Editura Academiei, 1974.
DDM = Nicolae Saramandu (Coordonator), Marilena Tiugan, Irina Floarea, Alina Celac, *Dicţionarul meglenoromân*, *litera B*, în FD, XXX, 2011, p. 55–115.
DEtim = *Dicţionarul etimologic al limbii române*, vol. I, *A–B*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.
DLRM = *Dicţionarul limbii române moderne*, Bucureşti, 1958.
MDA = *Micul dicţionar academic*, I–IV, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2001–2003.

ATLASE LINGVISTICE

ALM = *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II/2, *Lexicul. Corpul omenesc. Familia* de Vasile Melnic, Chişinău, Editura Cartea Moldovenească, 1973.
ALRR. *Sinteză* I = Nicolae Saramandu (coordonator), Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, *Atlasul lingvistic pe regiuni. Sinteză*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.
NALR. Crişana I = Ionel Stan, Dorin Uriţescu, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Crişana*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996.

LA CARTE *(COPILUL) MERGE DE-A BUŞILEA 'À QUATRE PATTES'*

RÉSUMÉ

La carte, auprès de toutes les cartes de l'ALRR. *Synthèse*, nous offre une image globale des patois du dacoroumain. La richesse lexicale de cette notion nous a permis de faire une étude sémantique et étymologique à la fois, en proposant quelques solutions étymologiques ou en soutenant des autres. Les trois cartes qui accompagnent le commentaire réfléchissent la répartition géographique des termes lexicaux, soutiennent notre analyse et confirment l'unité du dacoroumain.

BDD-A15330 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:38 UTC)

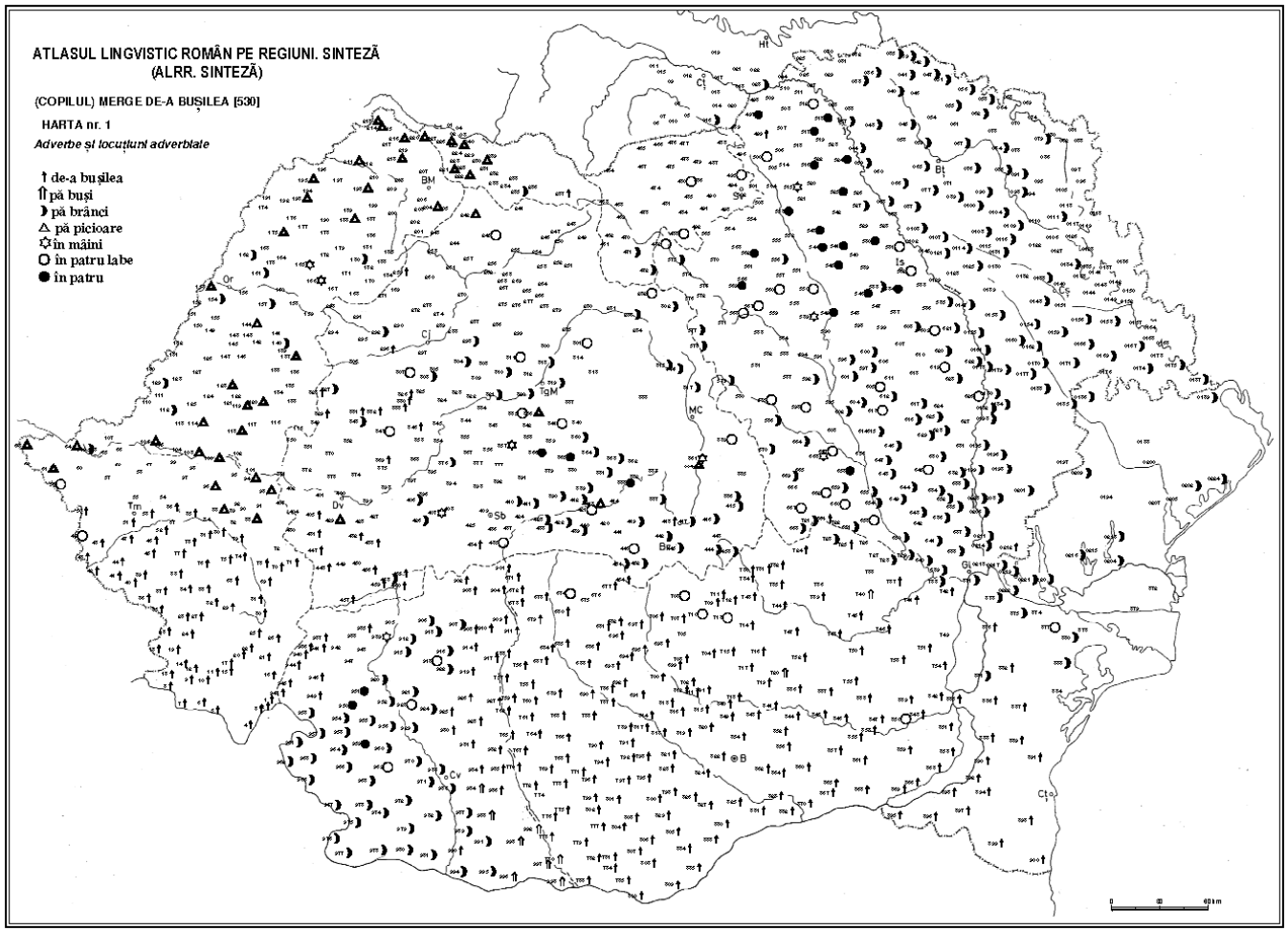

BDD-A15330 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:38 UTC)

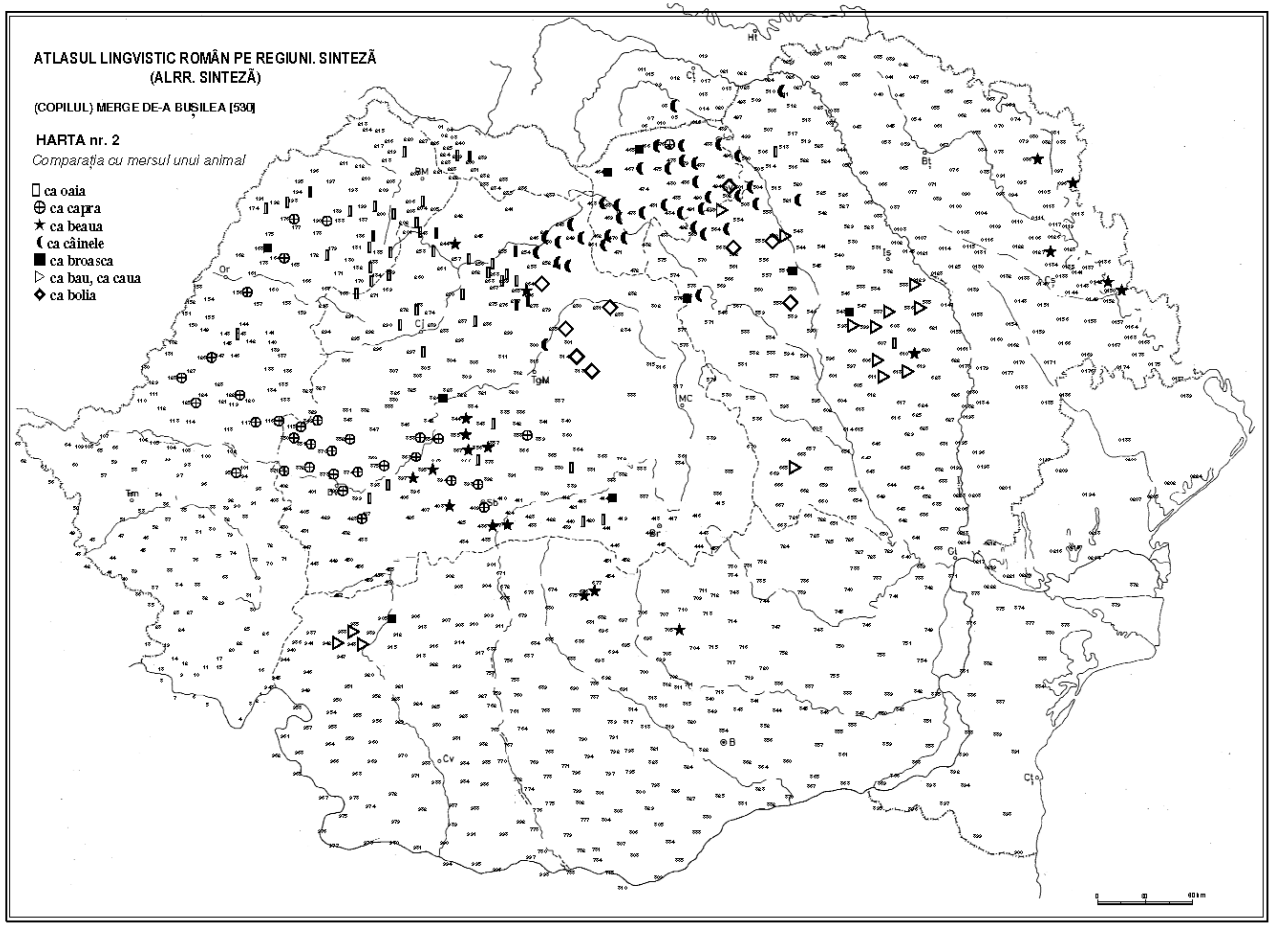

BDD-A15330 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:38 UTC)

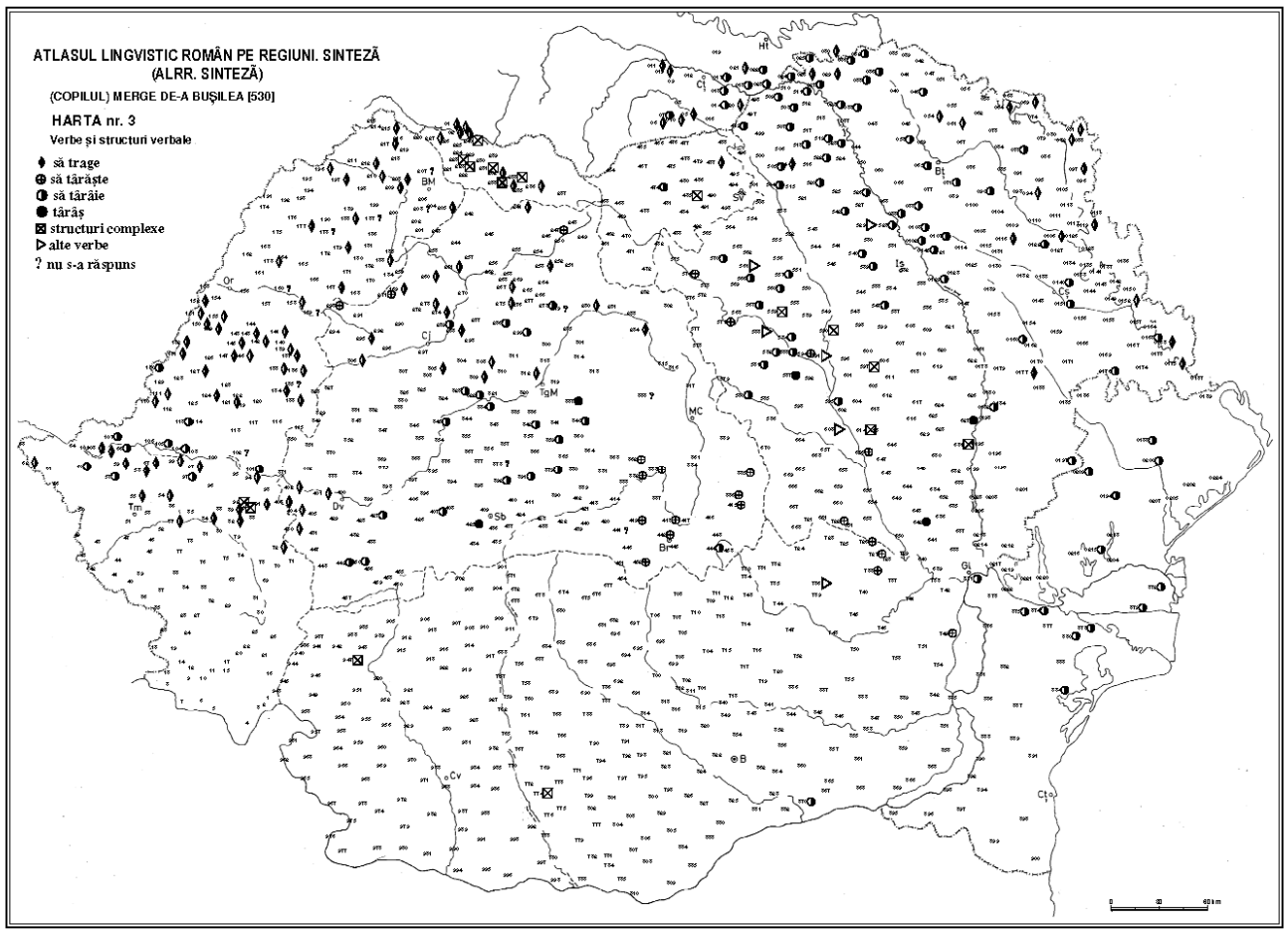

BDD-A15330 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:38 UTC)